
IVAN ŠOP

TRAGOM SEFARDSKE KULTURE

U studiji Krinke Vidaković-Petrov*) razlikuju se dva dela: jedan kulturnoistorijski i sociološki, zamišljen kao pregled kulture španskih Jevreja na našem tlu, njenog trajanja, razvoja i postepenog gašenja, a drugi dosledno književnoistorijski i komparatistički, u kome se analizira usmena poezija španskih Jevreja u nas, posmatrano kako u evropskom i jevrejskom kontekstu, tako i u svetlu komparativnih veza, uticaja i preplitanja, u prvom redu sa folklornom tradicijom naših naroda, ali i usmenom poezijom drugih zemalja u kojima su živeli Sefardi. Iako se dva dela studije, već po karakteru teme i prirodi izučavanog materijala, na prvi pogled bitno razlikuju, pri pažljivijem čitanju se ipak uočava jedna suštinska povezanost. Reč je, u stvari, o dva toka kulture španskih Jevreja u jugoslovenskim zemljama, koji su bili u čvrstoj međusobnoj povezanosti, ali čiji različiti vidovi iziskuju prilikom izučavanja i različite disciplinarnе pristupe. Razlike su uslovljene samim predmetom izučavanja: dok je usmena poezija, očuvana u sefardskim zajednicama važnijih urbanih centara, trajala do XX veka zahvaljujući zatvorenosti sefardske sredine, nedovoljnim komunikacijama (posebno na području kulture) i jezičkoj izolovanosti, do čega su dovodili konkretne istorijske i društvene prilike i verski razlozi, sama pojava jevrejskih društava i ustanova, a naročito glasila, označila je otvaranje sefardskih zajednica prema kulturnim tokovima sredine i početak književnih i kulturnih komunikacija koje su često, naročito u novije vreme, bivale dvosmerne. Tome se, razumljivo, bila prilagođena i istraživačka metodologija Krinke Vidaković-Petrov.

*) Krinka Vidaković-Petrov: *Kultura španskih Jevreja na jugoslovenskom tlu*, „Svjetlost“, Sarajevo 1986.

Prvi deo studije, Kulturni život — sačinjen je od tri zaokružena poglavlja: Organizacija kulturnog života, Jevrejska glasila i Nova sefardska književnost. Ne zapostavljajući značajne istorijske aspekte, Krinka Vidaković-Petrov je u prva dva poglavlja uglavnom na području sociologije kulture, dok u trećem pruža sažet, kritički intoniran i dobro dokumentovan književno-istorijski pregled sa zanimljivim ekskursima u domen komparativnih izučavanja.

Krinka Vidaković-Petrov prati razvoj i sudbinu pojedinih središta sefardske kulture na našem tlu počev od XVI stoleća, kada su zajednice španskih Jevreja u jugoslovenskim zemljama još uvek smatrane provincijom „u fazi formiranja i konsolidacije, tako da su se u svakom pogledu nalazile u podređenom položaju prema starijim i većim sefardskim centrima (Solunu, Carigradu, Ferari)”. Više od tri veka sefardska kultura je postojala i trajala u zatvorenim krugovima, u sredinama koje su uspevale da održe svoj nacionalni identitet zahvaljujući upornom vezivanju za tradiciju, kao i jezičkoj izolaciji i doslednom otporu asimilacionističkim tendencijama. Jezik (špansko-jevrejski i ladino) bio je osnova na kojoj je počivala svaka kulturna nadgradnja; čak i u razvijenijim administrativnim i privrednim centrima Turskog carstva, gde je inače gotovo po pravilu dolazilo do ukrštanja kulturnih i civilizacijskih tradicija, pa i do pojave simbiotskih kultura, jevrejske zajednice čine svojevrsan izuzetak. Izvesna dinamika može se primetiti jedino u primorskim krajevima (Dubrovnik), pa i tu katkad s negativnim predznakom (zabrane građanima Dubrovnika da prisustvuju jevrejskim predstavama).

Takvo odsustvo evolutivnih procesa, a i bilo kakvih inovacija na polju kulture, traje u našim krajevima više od tri stoleća; sefardska kultura u tom dugom istorijskom razdoblju ostaje začaurena, ograničena na tradicionalne oblike i modele, a sefardska književnost u tom periodu, izgubivši životvorne veze sa tlom na kome je nastala i žanrovski se oblikovala, opada i, kao što obično biva u periodima opadanja, svodi se na komentare ranijih dela, pretežno verskog karaktera. Međutim, tokom XIX veka, usled promena koje nastaju na području Balkana, kao i usled istorijskih i društvenih kretanja koja, zahvativši čitavu Evropu, nalaze odjeka i u jugoslovenskim zemljama, dolazi do krupnih promena i u kulturnom životu sefardskih zajednica u nas. „Promenljiva situacija na Balkanu direktno je uslovljavala uspone i padove sefardskih zajednica na ovom području, što se naročito može videti na primeru burne istorije sefardske zajednice u Beogradu: ona je osnivana i uništavana više puta, doživljavajući i 'visoke' i 'niske' trenutke u toku kratkog vremena. Ali u drugoj

polovini XIX veka Srbija je bila delimično oslobođena, što se odrazilo i na položaj Sefarda, koji postepeno počinju da izlaze iz svoje prethodne izolacije, da modernizuju način života i da se uklapaju u kulturu srpske sredine. U to vreme promenio se i položaj Bosne, koja je praktično ušla u sastav Austro-Ugarske, a to je dovelo do postepene promene ekonomskog i kulturnog položaja Sefarda, koji su bili izloženi jačem uticaju zapadnjačke kulture", ističe Krinka Vidaković-Petrov. U tom periodu naglo se razvijaju kao centri sefardske kulture Beograd i Sarajevo, u kojima se „javlja 'nova sefardska književnost' kao pokušaj sinteze usmene i pisane tradicije". A nešto kasnije, posle prvog svetskog rata, Bitolj, nekad značajan centar u Turskom carstvu, u kome je postojala brojna sefardska zajednica, blisko povezana sa sefardskom zajednicom u Solunu, opada kao ekonomski i kulturni centar; tako dolazi do situacije da su se „elementi stare patrijarhalne kulture najduže ... zadržali u Makedoniji". U svakom slučaju, druga polovina XIX i prve decenije XX veka (period do 1941. godine) jesu period kojim su obuhvaćeni prelomni momenti u životu Sefarda u našoj zemlji. Tada se, posebno na polju kulturnog života, odvijaju značajne promene, križevnost se preobražava, uspostavljaju se kulturne komunikacije sa sredinom i sa svetom i počinje jasnija diferencijacija između nove sefardske književnosti, koja hvata korak s vremenom u kome nastaje, i književne baštine; pretežno usmene poezije, koja se poštuje, sakuplja i počinje izučavati na nov, savremen način.

Opisujući rad kulturnih društava i ustanova, čija je uloga u tom procesu bila veoma značajna, Krinka Vidaković-Petrov dobro uočava odlike evolutivnih procesa i tendencija i postepeno prevladavanje dinamičkog momenta nad statičkim. Nove pojave u kulturi španskih Jevreja na našem tlu još su detaljnije opisane i analizirane u trećem poglavlju, posvećenom jevrejskim glasilima, koja su bila plodno polje za nicanje novih književnih tendencija, za pojavu inovacija u kulturnom i književnom životu, i koja su ostala dragocena riznica za proučavanje sefardske književnosti kod nas. U ovoj studiji prikazana su sledeća glasila: *El amigo del pueblo*, *Pasatiempo*, *La Alborada*, *El mundo sefardi*, *Jevrejski život*, *Jevrejski almanah*, *Jevrejski narodni kalendar*. Najviše pažnje, s razlogom, posvećeno je nedeljniku *Jevrejski glas*, koji izlazi od 1928. godine u Sarajevu, dakle u vreme kada je razbijena tradicionalna kulturna izolacija sefardskih zajednica i kada su se pred sefardskim piscima otvarali novi horizonti. To su, međutim, istovremeno i godine kada se nad Evropom nadvijaju preteći oblaci. Uredništvo *Jevrejskog glasa* od 27. oktobra 1939. do 11. aprila 1941. naročitu pažnju posvećuje sakupljanju jevrejskih narodnih

pesama, romansi i drugih, čemu je u listu bila namenjena i posebna rubrika.

Drugi deo ove studije, Narodna poezija, obuhvata dva obimna poglavlja: Sefardski romansero u evropskom kontekstu i Sefardska poezija u jevrejskom kontekstu.

U analizi sefardske usmene poezije Krinka Vidaković-Petrov služila se kompleksnim, multidisciplinarnim metodom. Složenost problema nametala je takav prilaz: poezija koju su Sefardi doneli iz stare postojbine nosila je tragove ne samo španske, ili romanske pesničke tradicije (naročito u pojedinim baladama), već i biblijske poetike, jevrejske srednjovekovne književnosti, uz izvestan uticaj arapske, tačnije špansko-arapske poezije, itd. Ali: pojedini motivi iz istih izvora dopirali su i drugim putem i do balkanskih Sefarada dolazili posredno, često s neočekivane strane (preko Mađarske), a u novom zavičaju Sefardi su se susreli opet s uticajem orijentalnog pesništva, ovoga puta preko Turaka. Neke od španskih balada (*Aleksandar hoće umreti*) prisutne u istočnosefardskoj tradiciji, izgubile su se u samoj Španiji, da bi — u izmenjenom obliku — bile zabeležene početkom ovoga veka u našim krajevima, ili u Bugarskoj. Krinka Vidaković-Petrov akribično prati razvojne linije pojedinih pesama, poredi varijante, ukazuje na žanrovske metamorfoze, i razmrsivši ponekad na izgled nerazmrsivo klupko dolazi do ubedljivih, argumentovanih zaključaka.

Pomenuta pesma *Aleksandar hoće umreti*, na primer, popularna u Španiji, na dvoru Kataličkih kraljeva, koncem XV veka, znači neposredno pre donošenja zakona o progonstvu (1492), a koja se tematski nadovezuje na jednu epizodu srednjovekovnog romana o Aleksandru Velikom, prisutna je u sefardskim zajednicama na Balkanu još početkom XX veka; pevači su je menjali, došlo je do kontaminacije sa drugom baladom (o smrti princa Huana), konačno se izgubilo i Aleksandrovo ime, a pesma je dobila novu funkciju i poprimila karakter tužbalice, zadržavši dominantan motiv smrti. Izdvajajući analizu i interpretaciju ove balade/tužbalice kao jedan od ključnih odlomaka drugog dela studije, i kao primer uspešno rešenog problema — jednog od mnogih koji su se u vezi sa kulturom španskih Jevreja na našem tlu postavljali — navešćemo zaključak (rezultat istraživanja) u celini: „Narodni romansero je među istočnim Sefardima delovao kao kulturni kamen temeljac: balade iz tematskog kruga ljubavi i smrti preobražavale su se i pomerale ka sferi ljubavne i tužbaličke lirike, dok je melodija preuzimana iz romansera prodirala u sferu liturgijske i paraliturgijske poezije. Prema tome, romansero je među istočnim Sefardima igrao vrlo značajnu ulogu jer je to bio izvor iz kojeg se napajala

sefardska lirika. Preobražene balade preuzimale su funkciju lirike — ljubavnih, svadbenih i tužbaličkih pesama — a to je bio put za njihovo vezivanje za obred. Istorijski zasnovana balada o smrti princa Huana preobražena je u odrednu pesmu, a ona je istovremeno primer pomeranja građe iz jednog žanra u drugi i vrste preobražaja koji se u tom procesu ostvaruju. U slučaju *Aleksandra* slična pomeranja su zapravo nastavak jednog dugotrajnog procesa kojim je građa iz srednjovekovnih obrada Aleksandrovog životopisa konačno u sefardskom folkloru dobila oblik lirске motivske pesme prilagođene potrebama španskih Jevreja na Balkanu.”

Sa komparatističkog stanovišta osnovni problemi grupisali su se još oko veza sefardske poezije s usmenim pesništvom jugoslovenskih naroda, s jedne strane, i s orijentalnom (arapskom, turskom), lirikom, s druge. Pretežno orijentisana ka prvom problemu, Krinka Vidaković-Petrov je istraživala međusobne uticaje sefardske i naše usmene lirike, preuzimanje motiva i poetskih formula iz naše i njihovo prenošenje u sefardsku poeziju, kao i nastanak pojedinih sefardskih pesama na našem tlu (osobito u novije vreme, kada se njihova istorija mogla potpunije pratiti). Već sama razlika između zapadnosefardskih i istočnosefardskih pesama, ili njihovih varijanata, ukazuje da je na području usmenog pesništva dolazilo do pomeranja u pesničkom vokabularu, u sistemu slika i simbola, a ponekad i u samoj poetici.

Španski Jevreji su, u svojoj staroj postojbini, prisustvovali sudarima, ali i nastajanju veza i uticaja romanske i arapske kulture i književnosti. Upravo za vreme Arapa u Španiji arapska poezija doživljavala je svoje zvezdane trenutke, svoj „zlatni vek”, a tom periodu pripadaju i dela koja su poslužila za postavljanje tzv. „arapske hipoteze” o nastanku trubadurske poezije. Strofičke forme u arapskoj lirici (zedžel, šp. sehel), koje su u Španiji bile oblik popularnog, neklaasičnog pesništva, došle su sa Sefardima, posredstvom njihove lirike, i do Balkana, o čemu govori i Krinka Vidaković-Petrov, naglašavajući da je davnašnje poznanstvo sa arapskom književnom baštinom verovatno doprinelo da Sefardi na novom tlu lakše prihvate uticaj turske poezije.

Time se u ovoj studiji traganje za komparativnim momentima ne zaključuje: Krinka Vidaković-Petrov uočava živo prisustvo biblijskih motiva, a razvojni put jedne poetske formule prati u periodu dugom gotovo hiljadu godina, od stare jevrejske književnosti do sefardske poezije (ne isključivši mogućnost da je do naše usmene lirike mogla da stigne i drugim putem), i dolazi tako do zanimljivog otkrića na jednom nedovoljno istraženom području.

Dobro upoznata sa rezultatima ranijih izučavanja, polazeći od pouzdane književnoteorijske osnove i savremene naučne metodologije, korespondirajući i sa dostignućima antropoloških teorija, Krinka Vidaković-Petrov je sa uspehom rešila glavne naučne probleme koji su se postavljali u vezi s kulturnom baštinom španskih Jevreja na jugoslovenskom tlu. Zahvaljujući sistematičnom izlaganju, čvrstoj i preglednoj kompoziciji, kao i funkcionalnoj naučnoj aparaturi, ova studija je ne samo koristan doprinos jednom vidu kulturnoistorijskih i komparatističkih izučavanja, već i svojevrsna sinteza kojom je obeležena prelomna tačka od koje ovoj temi valja prilaziti na nov način. Čini se da je ovom studijom definitivno sistematizovana prikupljena građa, da su ocenjeni raniji rezultati jugoslovenskih i stranih istraživača i da su tome pridodati zanimljivi rezultati do kojih je došla Krinka Vidaković-Petrov. Knjiga *Kultura španskih Jevreja na jugoslovenskom tlu* na brojna pitanja pruža dokumentovane i uverljive odgovore, a za pitanja koja su ostala nedovoljno osvetljena, ili — što je češći slučaj — koja su tek ovde otvorena i pokrenuta, pružen je putokaz i dato temeljno polazište za dalja tražanja.

